

Γεωγραφίες

Αρ. 14 (2008)

Γεωγραφίες, Τεύχος 14, 2008

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

-

ΔΙΑΠΛΕΚΟΜΕΝΕΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ.ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΕΣ ΚΑΙ ΝΤΟΠΙΕΣ ΣΤΙΣ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ¹

Ντίνα Βαΐου, Όλγα Λαφαζάνη

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, καθώς διαφοροποιούνται σημαντικά χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών ροών σε ένα πλαίσιο πολιτικών και οικονομικών ανακατατάξεων, μεταβάλλεται και ο προσανατολισμός της έρευνας για τη μετανάστευση σε διάφορους κλάδους των κοινωνικών επιστημών. Επεξεργασίες του κοσμοπολιτισμού, της διεθνικότητας, της διασποράς και της υβριδικότητας έρχονται να προστεθούν και συχνά να αντιπαρατεθούν σε προσεγγίσεις που (εξακολουθούν να) αρθρώνονται γύρω από τα ζητήματα ένταξης των μεταναστών και το δίπολο «τόπος προέλευσης ή αποστολής / τόπος προορισμού ή υποδοχής» (βλ. Βεντούρα & Τρουμπέτα 2006). Πέρα όμως από και παρά τις αντιπαραθέσεις στο πεδίο του λόγου για τη μετανάστευση, είναι κοινά αποδεκτό πως «μετά το 1989» βρισκόμαστε μπροστά σε παγκοσμιοποιημένες και ετερογενείς μεταναστευτικές ροές, σε έναν μεγάλο και αυξανόμενο αριθμό προσωρινών μεταναστών και μεταναστριών «χωρίς χαρτιά», σε μια συνεχή αύξηση της προσπάθειας ελέγχου και ρύθμισης της μετανάστευσης από τις κυβερνήσεις των «ανεπτυγμένων» κρατών και από υπερεθνικούς οργανισμούς, στη μεγέθυνση των κυκλωμάτων εμπορίας ανθρώπων, κυρίως

γυναικών και παιδιών, στην αυξανόμενη σημασία της αυτόνομης μετανάστευσης γυναικών, η οποία διαφοροποιεί σημαντικά τις προσλήψεις «του μετανάστη» (βλ. και Anthias & Lazaridis 2000).

Σε αυτό το «παγκοσμιοποιημένο σκηνικό» η έρευνά μας επιδίωξε να διερευνήσει ορισμένες πιο «τοπικές» πλευρές, εστιάζοντας στη σημασία του φύλου και του χώρου για την κατανόηση του μεταναστευτικού φαινομένου. Έτσι, διερευνώντας τις χωροκοινωνικές μεταβολές που εντοπίζονται στην Αθήνα και τις γειτονιές της με τη μαζική εγκατάσταση μεταναστών και μεταναστριών, προσεγγίζουμε ειδικότερα αυτό που καταγράφεται στην ευρωπαϊκή συζήτηση ως «νοτιοευρωπαϊκό» ή «μεσογειακό» πρότυπο μετανάστευσης, καθώς και τις πολλαπλές και μεταβαλλόμενες μορφές μετανάστευσης από τα Βαλκάνια.

Η έρευνα επιχειρεί τη σύνθεση τριών προσεγγίσεων: φύλου, μετανάστευσης και αστικού χώρου – πράγμα που υπονοεί και προϋποθέτει μία θεώρηση της πόλης ως χώρου που «κατοικείται και έχει φύλο» (Simonsen & Vaiou 1996). Μια τέτοια θεώρηση συνδέεται με θεωρητικές επιλογές και ερευνητικές προτεραιότητες που μεταθέτουν το ενδιαφέρον προς ζητήματα που οι κυρίαρχες προσεγγίσεις για την πόλη

1. Η έρευνα εκπονήθηκε από ομάδα του ΕΜΠ, στο πλαίσιο του προγράμματος Πυθαγόρας II του ΥΠΕΠΘ, που χρηματοδοτήθηκε από το ΕΠΕΑΕΚ, μέτρο 4.2.1 (κατά 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και κατά 25% από εθνικούς πόρους). Μέλη της ερευνητικής ομάδας είναι (αλφαβητικά): Ντ. Βαΐου (επιστ. υπεύθυνη), Ε. Βαρουγάκη, Α. Καλαντίδης, Σ. Καλαντζή, Μ. Καραλή, Ρ. Κεφαλέα, Ο. Λαφαζάνη, Ρ. Λυκογιάννη, Γ. Μαρνελάκης, Α. Μονεμβασίτου, Ντ. Μπαλαφούτα, Α. Μπαχαροπούλου, Ε. Παναγιούλη, Α. Παπαϊωάννου, Κ. Παπασημάκη, Φ. Τούνα, Θ. Φωτίου, Σ. Χατζηβασιλείου.

Πλατεία Κνυφής

συνήθως αποκρύπτουν: τα «μικρά» και επαναλαμβανόμενα γεγονότα και πρακτικές, τους τρόπους που οι άνθρωποι τα βγάζουν πέρα με την καθημερινότητα ή παλεύουν να την αλλάξουν, το αργά μεταβαλλόμενο «φόντο» των εξελίξεων, παράλληλα ή μέσα στη διαπλοκή του «τοπικού» με το «παγκόσμιο». Το ερώτημα αυτό προσεγγίζεται μέσα από την καθημερινότητα και τη διαπλοκή των διαφορετικών «καθημερινότητων» μεταναστριών και ντόπιων γυναικών, που έρχονται σε επαφή τόσο μέσω της σχέσης εργαζόμενης-εργοδότης στην οικιακή εργασία και εργασία φροντίδας όσο και στη γειτονιά και στην πόλη.

Η συγκρότηση μιας τέτοιας οπτικής για την πόλη και τις μεταβολές της αρθρώνεται γύρω από την *καθημερινή ζωή*, η οποία συνδέει τη θεωρητική αναζήτηση με συγκεκριμένα ερωτήματα μεθοδολογίας. Η εκκίνηση από την καθημερινή ζωή δεν οδηγεί αναγκαστικά σε αναλύσεις που μένουν στο μικροκοινωνικό επίπεδο ή σε ένα αποκλειστικό ενδιαφέρον για το τοπικό. Αντίθετα, αποτελεί μια «είσοδο» στη μελέτη διαδικασιών που εκτυλίσσονται σε διαφορετικές και διαπλεκόμενες γεωγραφικές κλίμακες, από το σώμα ως το παγκόσμιο σύστημα (Dyck 2005, Λυκογιάννη 2006).

Η οπτική αυτή συμβάλλει στην ορατότητα των γυναικών, των οποίων

οι δραστηριότητες και πρακτικές συνήθως ολισθαίνουν στη σκιά των παγκόσμιων εξελίξεων, γύρω από τις οποίες αρθρώνονται οι κυρίαρχες θεωρητικές διατυπώσεις. Επιτρέπει να διερευνήσουμε πώς οι εμπειρίες των γυναικών, στην περιπτωσή μας μεταναστριών και ντόπιων, καθορίζονται από έμφυλες κοινωνικές σχέσεις και δομές και, αντίστροφα, πώς τις (ανα)παράγουν και (ανα)διαμορφώνουν (Smith 1987), διαμορφώνοντας εντέλει την ίδια την πόλη και τις γειτονιές της. Ο χώρος της φροντίδας, όπου διασταυρώνονται οι δραστηριότητες και πρακτικές ντόπιων γυναικών και μεταναστριών της έρευνάς μας, συνδέει τις παγκόσμιες αναδιαρθρώσεις με εμπειρίες που βιώνονται στην κλίμακα του σώματος, του σπιτιού, της γειτονιάς και της πόλης.

Ξεκινώντας από τις εμπειρίες και τις καθημερινές πρακτικές των γυναικών, οδηγούμαστε σε μια διαφορετική προσέγγιση για την πόλη, αλλά και για τη μετανάστευση. Μια τέτοια προσέγγιση επιχειρεί να αφουγκραστεί και να δώσει λόγο σε αποσιωπημένες ή αγνοημένες πλευρές της αστικής εμπειρίας, ως συστατικά στοιχεία για τη συγκρότηση ενός θεωρητικού και ερμηνευτικού πλαισίου.

Για την προσέγγιση των στόχων και ερωτημάτων της έρευνας χρησιμοποιήσαμε διαφορετικά μεθοδολογικά εργαλεία, που αντιστοιχούν

Πλατεία Σεπολίων

Πλατεία Κυψέλης

σε τρεις κύριες παράλληλες διερευνήσεις:

(1) η πρώτη αφορά σε θεωρητική διερεύνηση, μέσα από βιβλιογραφική επισκόπηση του ερευνητικού πεδίου, με κύριο άξονα τη σημασία του φύλου και του χώρου στις μεταβολές των πρόσφατων μεταναστευτικών ρευμάτων*

(2) η δεύτερη παράλληλη διερεύ-

νηση αφορά σε λεπτομερή μελέτη των χωρικών κατανομών της εγκατάστασης μεταναστευτικών ομάδων στην Αθήνα, που περιλαμβάνει: α) επεξεργασίες των στοιχείων από τις απογραφές πληθυσμού-κατοικιών σε τρία χωρικά επίπεδα, Πολεοδομικό Συγκρότημα, Δήμο Αθηναίων, γειτονιές οι οποίες αποτυπώνονται και χαρτογραφικά, και β) λεπτομε-

ρή έρευνα πεδίου (με συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων) στην Κυψέλη και τα Σεπόλια*

(3) η τρίτη παράλληλη διερεύνηση εστιάζει στις διαπλεκόμενες καθημερινότητες των μεταναστριών και ντόπιων γυναικών στην πόλη, όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από τις βιογραφικές συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε με δύο ομάδες μεταναστριών (Αλβανίδες και Βουλγάρες) και με εργοδότες τους.

Από τις παράλληλες διερευνήσεις αναδείχθηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, μια πληθώρα θεμάτων, ενώ εδώ θα γίνει μια απόπειρα συνοπτικής παρουσίασης τριών θεμάτων που τέμνουν τις αναζητήσεις μας: *οικιακή εργασία, γειτονιά και έμφυλες σχέσεις*.

1. Η οικιακή εργασία

Η οικιακή εργασία και φροντίδα είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει τη φεμινιστική θεωρία και πολιτική από παλιά (βλ., μεταξύ πολλών, Ζαρέτσκι 1979, Game & Pringle 1984). Οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών προς τη Δύση διαφοροποίησαν σημαντικά τις παραμέτρους αυτής της συζήτησης, καθώς μεγάλο μέρος της εργασίας που πραγματοποιούνταν χωρίς αμοιβή στο πλαίσιο της οικογένειας από τις γυναίκες-μέλη της άρχισε να ανατίθεται σε γυναίκες εκτός της οικογένειας και να αμείβεται (βλ. και Andall 2000). Πολλά από τα ερωτήματα που συνδέονται με τις πιο πάνω μεταβολές αναδύονται και μέσα από τις δικές μας διερευνήσεις.

Από την πλευρά των *ντόπιων εργοδοτριών*, η ζήτηση για την αμειβόμενη οικιακή εργασία και εργασία φροντίδας συνδέεται με την αυξανόμενη παρουσία τους στην αγορά

εργασίας και την έλλειψη ή ανεπάρκεια υποστηρικτικών κοινωνικών εξυπηρετήσεων. Η μεγάλη προσφορά εργασίας από τις μετανάστριες, και μάλιστα με χαμηλές αμοιβές, συνέβαλε στην αύξηση της ζήτησης και ταυτόχρονα έκανε αυτό το είδος εξατομικευμένης φροντίδας προσιτό σε ευρέα στρώματα του ντόπιου πληθυσμού, ακόμη και χαμηλών σχετικά εισοδημάτων.

Από την πλευρά των μεταναστριών, η ίδια συνθήκη που διαμορφώνει τη διευρυμένη ζήτηση, δηλαδή το χαμηλό της κόστος, διαμορφώνει και τα αρνητικά χαρακτηριστικά της: άτυπες σχέσεις, χαμηλές αμοιβές, απομόνωση στις περιπτώσεις εργασίας ως «εσωτερικές», συνθήκες εκμετάλλευσης, ορισμένες φορές ακραίας. Ταυτόχρονα όμως αποτελεί μια άμεση διέξοδο για την εξασφάλιση εισοδήματος στον τόπο προορισμού, και μάλιστα ενός εισοδήματος του οποίου το αντίκρισμα στον τόπο προέλευσης είναι πολλαπλάσιο και, από αυτή την άποψη, συμβάλλει στην υλοποίηση σχεδίων και στρατηγικών βοήθειας της οικογένειας (βλ. και Morokvasic 2004). Η διευθέτηση της οικιακής εργασίας και φροντίδας της δικής τους οικογένειας, από την άλλη πλευρά, αποτελεί ένα επιπλέον φορτίο, το οποίο διεκπεραιώνουν με σύνθετους και συχνά επίπονους τρόπους.

Η «επαγγελματοποίηση» της οικιακής εργασίας και φροντίδας, μέσα από την εμπλοκή των μεταναστριών, διαμορφώνει μια δυναμική κοινωνικής επαναξιολόγησής της. Παράλληλα, η υποχρέωση για ασφάλιση καθώς και άλλες θεσμικές ρυθμίσεις για την εργασία των μεταναστών σε σχέση με τις διαδικασίες «νομιμοποίησης» ανασύρουν την οικιακή εργασία από το χώρο του άτυπου, παρά τις αντιστάσεις

των ντόπιων, που «προτιμούν» μετανάστριες χωρίς χαρτιά και σπάνια πληρώνουν τις εισφορές.

Η οικιακή εργασία και φροντίδα, ως έμφυλα προσδιορισμένη αμειβόμενη εργασία, εμπεριέχει ιδιαιτερότητες και αμφισημίες: πρόκειται για αμειβόμενη εργασία που διαμορφώνει έντονα προσωπικές σχέσεις, όπως αποκαλύπτουν και οι αφηγήσεις τόσο των μεταναστριών όσο και των εργοδοτριών της έρευνάς μας. Ο τόπος δουλειάς των μεταναστριών ταυτίζεται με τον ιδιωτικό χώρο των εργοδοτριών τους, ο οποίος αποκτά νέα περιεχόμενα, καθώς ενσωματώνει και αγοραίες σχέσεις (αμειβόμενη εργασία). Ταυτόχρονα, η σχέση εργασίας γύρω από τη φροντίδα του σπιτιού, και πολύ περισσότερο προσώπων, ενεργοποιεί έναν πλούτο των συναισθημάτων και σχέσεων που υπερβαίνουν τη σχέση εργοδότης-εργαζόμενης.

Η ενασχόληση με τις δουλειές, που ποτέ δεν έπαψαν να είναι «γυναικείες», συμβάλλει στην ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των γυναικών που εμπλέκονται, χωρίς βέβαια να λείπουν και περιπτώσεις μη αποδεκτών συμπεριφορών και απορριψεών. Η περιγραφή της εργασίας και η ταξινόμηση των καθηκόντων αποτελεί ένα πεδίο διαπραγμάτευσης αλλά και άσκησης εξουσίας από τις εργοδότες. Παράλληλα, ο τρόπος που οι εργαζόμενες επιτελούν τα καθήκοντα που τους ανατίθενται, ιδιαίτερα σε πιο μακροχρόνιες σχέσεις, εμπεριέχει και αυτός λεπτές εξουσίες και επιβολές.

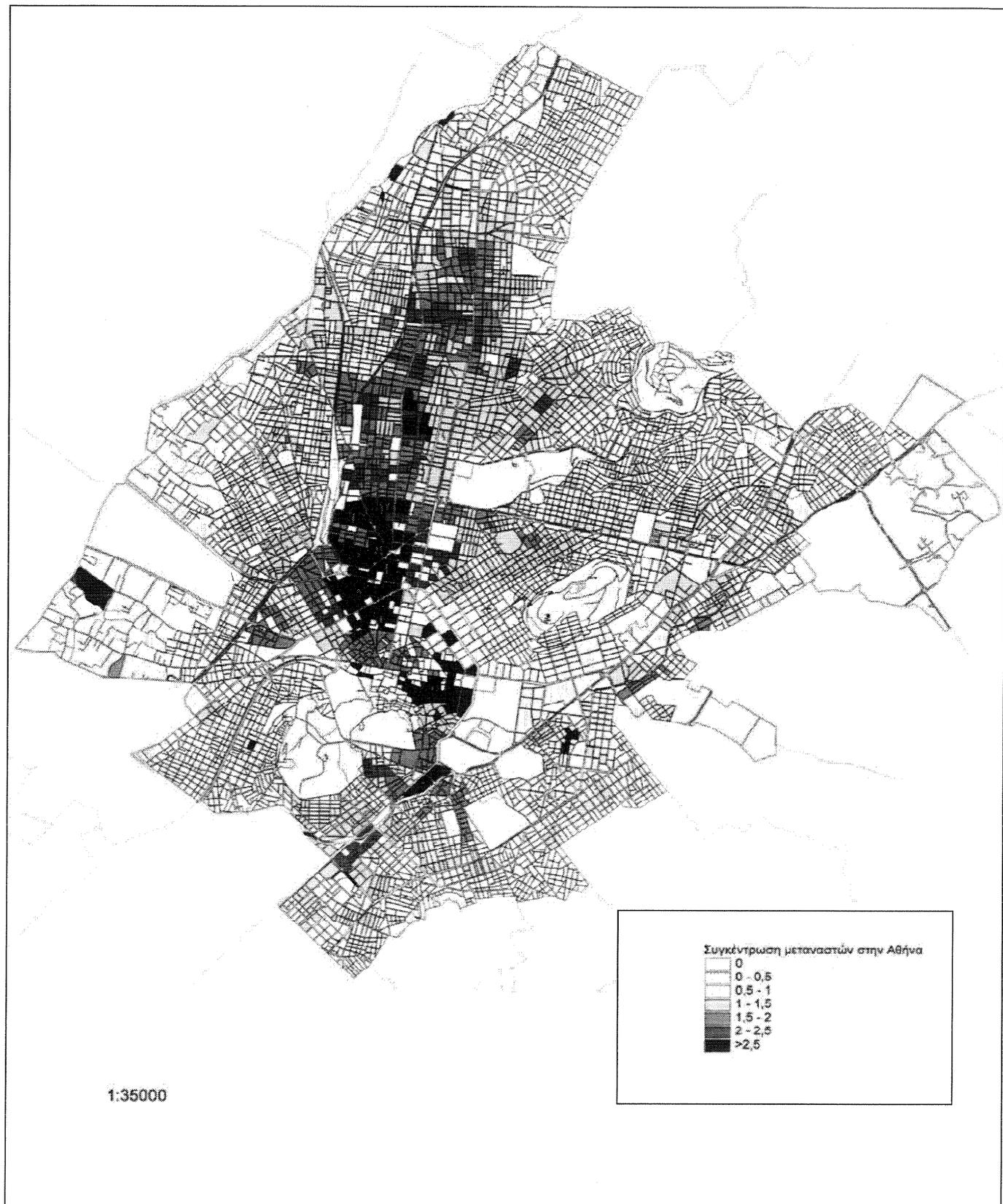
2. Η γειτονιά και η πόλη

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η ενασχόληση με τη γειτονιά είναι ιδιαίτερα παρακινδυνευμένη, αφού επαναφέρει στη συζήτηση έ-

ναν όρο φορτισμένο και από πολλές πλευρές ασαφώς προσδιορισμένο (Forrest 2004). Όμως, παρά το λόγο περί αποδιάρθρωσης και συνεχούς κινητικότητας, η γειτονιά εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική αναφορά στην καθημερινή ζωή διαφορετικών ανθρώπων και να επενδύεται με σημασίες και σχέσεις που εκτείνονται πέρα από τους χωρικούς της προσδιορισμούς. Στην έρευνά μας αποτελεί μια χωρική κλίμακα που διαπλέκεται με άλλες και είναι σημαντική για τη μελέτη αλλαγών στην πόλη που συνδέονται με την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού μεταναστών και, ειδικότερα, μεταναστριών.

Αντιμετωπίζουμε τη γειτονιά ως μια σημαντική χωροκοινωνική κλίμακα, και όχι ως «οριοθετημένο χώρο» (bounded space) (βλ. και Massey 1994). Οι οικονομικές δυνάμεις που την καθορίζουν υπάρχουν έξω από αυτήν, συχνά και έξω από τα όρια της ίδιας της πόλης. Οι κάτοικοί της φέρουν μαζί τους την προέλευσή τους, οι υπηρεσίες που παρέχονται από τους εργαζόμενούς της ξεπερνούν τα σύνορά της, τα προϊόντα που πωλούνται στα καταστήματα της γειτονιάς έχουν παραχθεί από μια παγκόσμια οικονομία. Οι πλευρές αυτές της γειτονιάς προκύπτουν ανάγλυφα από τη λεπτομερή γνωριμία μας με δύο επιλεγμένες γειτονιές στην Αθήνα, την Κυψέλη και τα Σεπόλια, όπου είναι φανερές οι νέες σχέσεις του τοπικού με το παγκόσμιο, αλλά και οι επαναδιαπραγματεύσεις των πολλαπλών ταυτοτήτων του τόπου.

Το υλικό της έρευνάς μας αναδεικνύει σημασιοδοτήσεις και πρακτικές των μεταναστριών που διαμορφώνουν στις γειτονιές μελέτης μας νέα τοπία κατοίκησης, όπου λειτουργούν σημαντικοί μηχανισμοί ένταξης «εκ των κάτω», παράλληλα με ή παρά τις θεσμικές και πολιτι-

Χάρτης 1.
Συγκέντρωση μεταναστών ανά απογραφικό τομέα του Δήμου Αθηναίων, 2001

κές διαδικασίες «εκ των άνω». Τέτοιοι μηχανισμοί εντοπίζονται, μεταξύ άλλων, στις μεταλλαγές της αγοράς κατοικίας, στις χρήσεις του δημόσιου χώρου και των τοπικών εξυπηρετήσεων, στην αυξανόμενη παρουσία επιχειρήσεων μεταναστών, αλλά και εξυπηρετήσεων που απευθύνονται σε αυτούς/ές, στις σχέσεις γειτονίας με ντόπιους και μετανάστες, στη συγκρότηση πυκνότερων ή χαλαρών δικτύων (αλληλο)υποστήριξης, όπου οι γυναίκες έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο, όπως προκύπτει και από το δικό μας υλικό, αλλά και από τη διεθνή βιβλιογραφία. Οι πιο πάνω μηχανισμοί εμπλέκουν με διάφορους τρόπους και τον ντόπιο πληθυσμό.

Ο συνδυασμός των, συχνά αλλά όχι πάντα, άτυπων μηχανισμών ένταξης μέσω της γειτονίας, με τη λεπτομερή χαρτογράφηση της εγκατάστασης μεταναστών στην Αθήνα, δεν μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα περί χωρικού διαχωρισμού, τουλάχιστον με την έννοια της δημιουργίας χώρων «αποκλεισμού» και «εξαίρεσης». Μάλλον η διάχυση ή οι μικρογεωγραφικές συγκεντρώσεις είναι εκείνες που χαρακτηρίζουν τις γεωγραφίες εγκατάστασης των περισσότερων μεταναστευτικών ομάδων. Ταυτόχρονα, το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών/ριών συγκατοικεί με ντόπιους στις γειτονίες του κέντρου.

Οι βιογραφικές συνεντεύξεις της έρευνάς μας αποκαλύπτουν τις πολλαπλές χρήσεις και σημασίες που αποδίδουν οι μετανάστριες στο νέο τόπο εγκατάστασής τους, συμβάλλοντας στην (ανα)συγκρότησή και την αλλαγή του, με τις νοηματοδοτήσεις και τις πρακτικές τους. Η πόλη και οι γειτονίες της αναδεικνύονται έτσι ως ένα από τα προνομιακά πεδία διερεύνησης της μεταναστευτικής εμπειρίας.

3. Έμφυλες σχέσεις

Η διερεύνηση των έμφυλων σχέσεων στο πλαίσιο των χωροκοινωνικών αλλαγών που μελετήσαμε αποτέλεσε έναν από τους κύριους στόχους μας. Μέσα από τις αποσιωπημένες «λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής» συγκροτούνται και μεταλλάσσονται έμφυλες σχέσεις και ταυτότητες, ιεραρχίες φύλου και δύναμης μεταξύ γυναικών και ανδρών, γυναικών και γυναικών, ντόπιων και μεταναστριών. Από το υλικό της έρευνάς μας αναδεικνύονται σημαντικές πλευρές αυτών των σχέσεων, μέσα από τις διαπλεκόμενες καθημερινότητες των μεταναστριών και των ντόπιων εργοδοτριών (τους), στο πλαίσιο της οικιακής εργασίας και φροντίδας.

Η ανάθεση (ενός μέρους) της οικιακής εργασίας και φροντίδας στις μετανάστριες οδηγεί σε ανακατανομές του όγκου της εργασίας αυτής και του χρόνου που απαιτείται για την πραγματοποίησή της, όμως οι ντόπιες εργοδότριες μεταναστριών δεν απαλλάσσονται από τα «καθήκοντα της νοικοκυράς», της οποίας η εργασία, όπως είναι γνωστό, «δεν τελειώνει ποτέ». Πρόκειται δηλαδή για διευθετήσεις της οικιακής εργασίας και φροντίδας μεταξύ γυναικών, όπου μπορούμε να εντοπίσουμε μεταθέσεις και ανακατανομές, στις οποίες οι άνδρες εμπλέκονται ελάχιστα και για πολύ συγκεκριμένες εργασίες: η (μερική) απαλλαγή των ντόπιων εργοδοτριών από την οικιακή εργασία και φροντίδα δεν διαμορφώνει συνθήκες αλλαγής των έμφυλων σχέσεων μέσα στη δική τους οικογένεια.

Στη σχέση μετανάστριας εργαζόμενης και ντόπιας εργοδότριας εντοπίζονται μια σειρά αμφισημίες που έχουν να κάνουν με την ίδια την οικιακή εργασία και φροντίδα: οι

μετανάστρια κάνει με αμοιβή δουλειές που σε άλλο χρόνο η εργοδότης κάνει μόνη της απλήρωτα. Παράλληλα, η μετανάστρια φροντίζει τη δική της οικογένεια και το σπίτι χωρίς αμοιβή, κάνοντας τις ίδιες δουλειές για τις οποίες αμείβεται από τις εργοδότης της. Η κίνηση των γυναικών της έρευνάς μας μεταξύ αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας για τις ίδιες δουλειές αποτελεί σημαντική συνιστώσα στην επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων μέσα στην οικογένεια καθεμιάς και στη μεταξύ τους σχέση. Η παλινδρόμηση μεταξύ απασχόλησης και προσφοράς διαμορφώνει το πλαίσιο των έμφυλων σχέσεων μεταξύ γυναικών.

Η οικονομική χειραφέτηση των μεταναστριών της έρευνάς μας, μέσα από την αμειβόμενη οικιακή εργασία, δημιουργεί δυσκολίες προσαρμογής στους άνδρες, συζύγους ή συντρόφους τους, καθώς θεωρούν ότι χάνουν τον έλεγχο και την εξουσία στην οικογένεια, ιδιαίτερα στις περιόδους ανεργίας, όταν διαταράσσεται η εικόνα του «άνδρα-κουβαλητή» και της «γυναίκας που κάνει τα πάντα». Δεν είναι λοιπόν σπάνιες οι βίαιες συμπεριφορές και η σωματική και ψυχολογική βία κατά των γυναικών, όπως και η παραίτηση από κάθε δουλειά για την οικογένεια, «εδώ» σε αντίθεση με το

«εκεί», σύμφωνα με τις συνομιλήτριές μας. Η έξοδος από τέτοιες σχέσεις ή η επαναδιαπραγμάτευσή τους δεν είναι εύκολη, ιδιαίτερα στις συνθήκες κρίσης όπου συχνά βιώνεται η μετανάστευση.

Η αποτίμηση της ζωής και η συνολική εμπειρία της μετανάστευσης είναι ένα θέμα περίπλοκο, εγγενώς σύνθετο και πολλαπλά διαμεσολαβούμενο. Και αν σε μας, ως κατοίκους του «ανεπτυγμένου» κόσμου, με τις δικές μας αναφορές και δεδομένα, οι ιστορίες των γυναικών της έρευνάς μας φάνηκαν κάποιες φορές τραγικές και μη διαχειρίσιμες, για τις συνομιλήτριές μας είναι η ζωή τους. Το πέρασμα των συνόρων με τα πόδια, οι οικογένειές που έρχονται πίσω, η σκληρή δουλειά με λιγοστά δικαιώματα διαμορφώνουν καθημερινότητες, σχέδια και επιλογές – τις δικές τους «τύχες». Μέσα σε ένα διαφορετικό κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο και μέσα σε ευρύτερες και πιο τοπικές συνθήκες συγκροτούν αυτό που στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρεται ως «γυναικεία τοπία κατοίκησης», όπου η θηλυκοποίηση της μετανάστευσης συνδέεται με τη διαμόρφωση «τόπων μέσα σε τόπους», στην Αθήνα, όπως και σε άλλες πόλεις του ευρωπαϊκού Νότου.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Andall, J. (2000), *Gender, Migration and Domestic Service. The Politics of Black Women in Italy*, Aldershot: Ashgate.
- Anthias, F., Lazaridis, G. (επιμ.) (2000), *Gender and Migration in Southern Europe*, Oxford: Berg.
- Βεντούρα, Λ., Τρουμπέτα, Σ. (επιμ.) (2006), «Αφιέρωμα: Σύγχρονες θεωρήσεις του μεταναστευτικού φαινομένου», *Σύγχρονα Θέματα*, 92
- Dyck, I. (2005), «Feminist Geography, the "Everyday" and the Local Global Relations: Hidden Spaces of Place-Making», *The Canadian Geographer*, 49(3): 233-243.
- Ζαρέτσκι, Ε. (1979), *Καπιταλισμός, οικογένεια και προσωπική ζωή*, Αθήνα: Στοχαστής.
- Forrest, R. (2004), *Who Cares About Neighbourhoods?*, CNR Paper 26, ESRC Center for Neighbourhood Research, <http://neighbourhoodcentre.org.uk>.
- Game, A., Pringle, R. (1984), *Gender at Work*, London: Pluto Press.
- Λυκογιάννη, Σ. (2006), *Η πόλη μέσα από την έμφυλη διάσταση της καθημερινότητας*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας.
- Massey, D. (1994), *Space, Place and Gender*, Oxford: Polity Press.
- Oakley, A. (1974), *Housewife. High Value, Low Cost*, Harmondsworth: Penguin.
- Simonsen, K., Vaiou, D. (1996), «Women's Lives and the Making of the City – Experiences from "North" and "South" of Europe», *International Journal of Urban and Regional Research*, 20(3): 446-465.
- Smith, D. (1987), *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*, Northeastern University Press.